

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA HUQUQIY TARBIYA BERISH TEXNOLOGIYASI

Otajonova Sevinchoy Ziynat qizi
Urganch davlat universiteti magistranti
Ilmiy rahbar: Phd. I. Iminaxunova

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim yoshdagi tarbiyalanuvchilarda huquqiy madaniyat, huquqiy ongning shakllantirish bugungi kunda qanchalik dolzarb masalalardan biri bo'lib qolayotganligi, huquqiy madaniyat har bir o'sib kelayotgan yosh avlod hayotida katta ahamiyatga ega ekanligi va bu borada mamlakatimizda olib borilayotgan ishlar haqida ma'lumotlar ko'rsatilgan. Maktabgacha ta'lim muassasa tarbiyalanuvchilarda huquqiy savodxonlikni shakllantirishga doir tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Kaykovus, Davlat ramzlari (Madhiya, Gerb, Bayroq), vatanparvarlik, baynalminallik, Huquqiy tarbiya...

KIRISH

Sharq mutafakkirlarining merosida ta'lim tarbiya masalalari muhim o'rin egallaydi. Ayniqsa, ular oila va oilada farzand tarbiyasiga katta e'tibor berganlar. Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Kaykovus, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlarning asarlarida oilada bola tarbiyasi masalalari va ularni hal etish yo'llari ko'rsatib berilgan.

Abu Nasr Farobiyning fikricha bola tarbiyasi bir maqsadga qaratilgan holda olib borilmog'i va u aqliy va axloqiy tarbiya birligidan iborat bo'lmog'i lozim degan xulosaga kelgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim tarbiya berish masalalari Abu Ali ibn Sino merosida yoritilganini ko'rishimiz mumkin. Beruniy ota –onalarning bolalari bilan birga harakat qilishlari, turli o'yinlar uyushtirishlari, ular bilan o'zaro suhbatlar o'tkazishlari maqsadga muvofiq deb maslahat beradi. Beruniy tarbiyaning maqsadi va vazifalari haqidagi, shaxsning rivojlanish to'g'risidagi fikrlarining zamirida insonparvarlik g'oyasi yotadi. U har bir ota –ona o'z farzandlariga ana shu g'oyani singdirishi zarur degan xulosaga keladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Bolalar - kelajagimiz. Bugungi kunda ular qanday axloqiy xatti-harakatlarga sarflaymiz, bizning umumiy ertangi kunimiz bevosita bog'liq. Bolaning huquqi haqida ongli ravishda bilish, to'liq, madaniyatli, o'zini o'zi ta'minlash etadigan shaxsni shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni fuqorolik-huquq ta'limi

- Fuqorolik-huquq me'yorlari quyidagi hujjatlarda batafsil yoritilgan:

- Bola huquqlari deklaratsiyasi (1959).
- Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi (1989).
- Bolalar hayotini saqlab qolish, himoya qilish va rivojlantirish bo'yicha Umumjahon deklaratsiyasi (1990).

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ushbu qonunlar haqida ma'lumotni taqdim etish juda muhimdir.

Maktabgacha yoshdagi katta yoshdagi (6-7 yosh) bolalar uchun huquqiy ta'lim berish tavsiya etiladi. Trening shakllari mavjud bo'lishi kerak. bir noodatiy suhbat, o'yin yoki o'qituvchi bilan bolaning o'zaro aloqasi orqali.

Bolada jamiyatdagi o'z o'rnini anglash, imkoniyat va ularning qabul qilinadigan chegaralarini tushunishlariga yordam berish kerak. Axloqiy xulq-atvorni, aloqa axloqini o'rgatish. Vatani, davlati kimligini tushuntirib, o'z ona yurtining va boshqa davlatlar va millatlarning tarixi va urf-odatlar bilan tanishib chiqing.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy va huquqiy tarbiyalash

Axloqiy va huquqiy ta'lim bolalar huquqlarini xabardor qilishdan iborat bo'lib, ular qanday ishlarni yaxshi va jamiyatga foydali ekanligini tushuntiradi va aksincha atrofdagi odamlarga zarar etkazadi. Bolaga jamiyatning bir qismi ekanligini tushuntirish va uning ko'pgina harakatlarini butun mamlakatni rivojlantirishda namoyon qilish muhimdir.

Bolaga quyidagi o'z huquqlari haqida aytib berishimiz joizdir.

1. Oilada sevgi va g'amxo'rlik qilish huquqi.
2. Ta'lim olish huquqi.
3. Tibbiy yordam ko'rsatish huquqi.
4. Dam olish huquqi.
5. Axborot olish huquqi.
6. Shaxsiylikka bo'lgan huquq.
7. O'z fikrini va manfaatlarini ifoda etish huquqi.
8. Zo'ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish huquqi.
9. To'g'ri ovqatlanish huquqi.
10. Qulay yashash sharoitlari.

Maktabgacha tarbiyachilarning huquqiy ta'limi

Kichik yoshda asosiy diqqat axloqiy tarbiyada bo'lishi kerak. Bolaning ongida xulq-atvorning asosini qo'yish, nima qilish mumkinligi va nima uchun qilinayotgani haqida tushuntirish. Bolaning qanday harakatlari o'zi va atrofidagi odamlarga zarar etkazadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning huquqiy ta'limi – o'yinlar

Maktabgacha yoshdagi bolalarni huquqiy o'qitish kurslari kun davomida, har yili ta'lim olishlari kerak. Bolalar huquqlarini o'rganish joiz emas. Bolaning huquqlarining

aniq ifodasini bilish shart emas, lekin u ularning ma'nosini aniq tushunib, ularni amalda qo'llashi kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'yin orqali huquqiy o'qitish kichik fuqarolarni xabardor qilishning eng ma'qul yo'li hisoblanadi.

O'yinlarning ayrim misollari quyidagilardir:

O'yin 1.

Mamlakatlarning ramziy ma'nosi haqidagi hikoyalar turkumidan so'ng, bolalarni o'z bayroqlari va janglarini tortib olishlarini iltimos qiling. Rasmni jild bilan ko'rsating va u nima etishmasligini so'rang. Yalpiz tasviri noto'g'ri tasvirlangan bo'lishi kerak.

O'yin 2

Bolalarni ko'zlarini yumib, ularni kichik xatolar deb tasavvur qiling. Hasharotlarning hayotini va uning xavfsizligini modellashtirish. Bolalar o'zlarini hasharotlar deb tanishtirganlarida nimani his qilganlari to'g'risida gaplashsin. Va boshqalar bilan qanday munosabatda bo'lish kerakligi, ular hech kim ularni ranjitmasligiga amin edi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni huquqiy jihatdan ta'minlash ularga jamiyatning to'la a'zolari bo'lishiga yordam beradi va shaxsning shakllanishida ijobiy dinamikani ta'minlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar hayotini muhim uyushtirish, ularni vaqtdan to'g'ri va unumli foydalanishning asosiy garovi ekanligini ota –onalar o'z farzandlariga o'qitishlari lozim. Bola tarbiyasi masalalari bo'yicha Abu Ali ibn Sino "Tadbir almanozil" nomli asarini yozgan. Unda olim ota –onaning bolalarni tarbiyalashdagi vazifalarini yoritilgan. Asarda oilada onaning vazifasi va burchiga, oila munosabatlariga to'xtalar ekan, ayniqsa ota –onalarning oilada mehnatsevarligi bilan farzandlarini ham kasb va xunarga o'rgatish borasida muxim fikrlar bayon etadi. Ibn Sino tarbiyaviy qarashlarida oila va oilaviy masalalarga keng o'rin berilgan. Oilada farzand tarbiyasini to'g'ri yo'lga qo'yishning asosiy vositasi uning manaviy olamida etiqodni shakllantirish deb xisoblagan edi olim.

Yusuf Xos Xojib "Qtudg'u bilig" asarida oilaviy maishiy turmush muammolariga ham katta e'tibor beradi. Ota –onalar nazoratda bo'lgan bolaning ma'suliyat hissi rivoj topadi. Shu sababli ham bola tarbiyasida ota –onaning mavqeyi alohida ahamiyatga egadir. Ular tanlagan to'g'ri yo'l farzandlarining kelajakni, kamoloti uchun psixologiyasida muhimdir. Mirzo ulug'bekning qarashlarida bolaning bilim olishga bo'lgan qiziqishi havasini oshirishda u tarbiyalanayotgan muhit muhim o'rin tutadi. Kaykovus "Qobusnoma" pandnomasida o'z farzanding sening haqingda qanday bo'lishini iishlasang, sen ham ota –ona haqida shunday bo'lg'il deb yoshlarni ota –onasini hurmat qilishga e'zozlashga, mehr –oqibatli bo'lishga da'vat etadi. Bola tarbiyasi masalasi buyuk mutafakkir masalasi buyuk mutafakkir Alisher Navoiy merosida ham munosib o'rin egallaydi. U o'zining qator asarlarida ta'lim –tarbiya masalalari umuminsoniyg'oya ekanligini ta'kidlaydi.

Ya.A.Komenskiy o‘zining “Onalar maktabi” kitobini maktabga tayyorlash bobida, shunday yozadi, barcha insonlar bajaradigan ishlar, ma’lum bir tayyorgarlikni talab qiladi. Komenskiy ota –onalar uchun quyidagi vazifalarni ko‘rsatadi:

1. Bolalarda maktabga borganda o‘z tengdoshlari bilan o‘qigan va o‘ynagan xursandchilik hissini tug‘dirish;

2. Bolalarni maktabdagi ta’limning mohiyatini tushuntirish, maktabdagi faoliyat turlari bilan tushuntirish;

3. Bolalar bo‘lajak o‘qituvchilarga nisbatan hurmat va ishonchni shakllantirish.

Ta’lim jarayonida bola imkoniyatlarining namoyon bo‘lishi ma’lum darajada nasliy omillar bilan ham bog‘liqdir. Bolalar o‘z temperamenti xususiyatlariga ko‘ra ham bir –birlaridan ajralib turadilar:

- xushchaqchaq, sergap, quvnoq, xayotning o‘zgaruvchan sharoitlariga tez moslasha oladigan bolalar sangvennik tiperamentga mansub;

- qo‘shimcha noxush kayfiyatda yuradigan, ta’sirchan, kamgan, sust bolalar – melanolik temperamentga kiradilar;

- xotirjam, befarq, kamharakat, nutqi sust bolalar –flegmatik;

- jaxldor, betoqat, serzarda, xarakatchan bolalar –xolerik hisoblanadilar.

Bolalar kattalarning yordamiga muxto bo‘lishiga ham qarab bir –birlaridan farq qiladilar. Ba’zi bolalar biror xatti- harakatni bajarishni bir necha marta ko‘rsatish, tushuntirish kerak. Bolalar o‘zlarini qiziquvchanlik, aqliy faolliklariga qarab ham bir –birlaridan ajralib turadilar. Bolalarning maktabga psixologik tayyorgarligi keng va mukammal bo‘lib rivojlangan bo‘lishi darkor. Bolalarga qanchalik yaxshi bilim bersak, o‘ylaymizki ular kelajakda Vatanga sadoqat ruhida, yetuk inson bo‘lib yetishadilar. Demak, tarbiyachi bola shaxsida axloqiy his –tuyg‘ularni tarbiyalash uchun hamma vosita va metodlarni qo‘llasa, yaxshi xulq namunalarini o‘rgatish ancha oson kechadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish va maktabga tayyorlash jarayoni oldiga qo‘yilgan maqsad va vazifalarning bajarilishi “Maktabgacha yoshdagi bolalar ta’lim –tarbiyasiga qo‘yiladigan Davlat talablari” orqali nazorat qilinadi. Davlat talablaridan maktabgacha yoshdagi bolalarga beriladigan ta’lim –tarbiya mazmunining asosiy yo‘nalishlari hamda ularning maktabga tayyorgarlik darajasiga qo‘yiladigan minimal talablar berilgan bo‘lib u davlat xujjati sifatida e’tirof etiladi.

“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun hamda “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da mamlakatning ijtimoiy –iqtisodiy taraqqiyotini ta’limning asosiy omili bo‘lgan kadrlarni tayyorlash borasidagi eng zarur tadbirlar tizimi belgilab berilgan sog‘lom avlodni tarbiyalash davlat va jamiyatning ustuvor yo‘nalishidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ta’lim –tarbiyasiga qo‘yiladigan Davlat talablarida belgilangan ko‘rsatkichlarga erishish 6-7 yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlashga, mustaqil O‘zbekistonning ravnaqi uchun barkamol inson bo‘lib yetishishlariga zamin hozirlaydi. Bolani maktabga tayyorlashda oilani o‘rni juda kattadir. Bola tarbiyasida

oilaning barcha a'zolaridan bolalarga nisbatan to'g'ri munosabatni, balki ularning taqdiri uchun yuksak ma'suliyat hissini ham talab qiluvchi qiyin va murakkab ishdir.

Bog'cha tarbiyachilari har bir bolani maktabga tayyorgarligini to'g'ri aniqlashda yetarli pedagogik va texnologik bilim va tajribalarga ega bo'lishi kerak, bunda ular "maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim tarbiyachiga qo'yiladigan davlat talablari" talablariga tayanishlari kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. Toshkent, 2020 yil, 23.09
2. «Bolajon» takomillashtirish dasturi Toshkent 2016 yil
3. "Maktabgacha ta'limga qo'yiladigan davlat talablari" Toshkent.2017 yil.
4. Nurmatova M.SH. Xasanova Sh.T. Rasm buyum yasash va bolalarni tasviriy faoliyatga o'rgatish metodikasi. "Sho'lpon" T.:2010y.
5. Azizova. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda qO'G'irchoq teatri vositasida axloqiy-estetik sifatlarni shakllantirish. Toshkent – 2010